

SARLÓSKA VINCE ERNŐ

BOLYAI JÁNOS HÁZASSÁGA A KÖZTUDATBAN
ÉS A DOKUMENTUMOK

WHAT WAS KNOWN ABOUT THE MARRIAGE
OF JÁNOS BOLYAI AND THE DOCUMENTS

SARLÓSKA Vince Ernő

Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok.

Bp. 1961. 14 p. 24 cm.

| Klny.: Magyar Tudomány. 1961. nov. |

| A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának
Közleményei. — Publicationes Bibliothecae Academiae
Scientiarum Hungaricae. 23. |

Angol kiv. is.

ETO 92(439) Bolyai

SARLÓSKA VINCE ERNŐ

BOLYAI JÁNOS HÁZASSÁGA A KÖZTUDATBAN
ÉS A DOKUMENTUMOK

WHAT WAS KNOWN ABOUT THE MARRIAGE
OF JÁNOS BOLYAI AND THE DOCUMENTS

SARLÓSKA Vince Ernő

Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok.

Bp. 1961. 14 p. 24 cm.

Klly.: Magyar Tudomány. 1961. nov.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának
Közleményei. — Publicationes Bibliothecae Academiae
Scientiarum Hungaricae. 23.
Angol kiv. is.

ETO 92(439) Bolyai

Orbán Rozália : Bolyai Jánosné

Mindenki eddig így adta tovább:

Bolyai János mint nyugdíjazott kapitány, 1833 júniusában hazaindul Marosvásárhelyre apjához. A következő évben hosszú esztendőkre Domáldra költözik, ahol Orbán Rozáliával él együtt házasságkötés nélkül, mivel a szükséges engedélyt az előírt vagyoni helyzet igazolása hiányában nem tudják megszerezni. Együttélésükből bár több gyermek születik, kapcsolatuk mégis 1852-ben mindenkorra megszakad.

Bolyai János leszármazottai közöttünk élnek. Közlésükből jutott tudomásunkra a közelmúltban, Bolyai János és Orbán Rozália minden eddigi hiedelemmel ellentétben házasságot kötöttek egymással, mégpedig a bemutatott dokumentumok alapján 1849. május 18-án Marosvásárhelyen. Tanúk voltak a házasságkötésnél a marosvásárhelyi ev. ref. egyház házassági anyakönyvi bejegyzése szerint „orvostudor Engel József és orgonacsináló Szabó János urak”.

A család részére Vass Tamás „evang. ref. első pap” már 1899. május 9-én állított ki egy anyakönyvi kivonatot a házasságkötésről. Elgondolkoztató körülmény! Bedőházi János „élet és jellemrajza” a két Bolyairól 1897-ben jelenik meg. A könyvet a Marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium Elöljárósága adja ki a „Kollégium halhatatlan emlékü nagy professzora Bolyai Farkas, s egykori lángeszű tanulója Bolyai János, a magyar tudományosság e két büszkesége kegyeletes emlékeztetőre”. És szinte a nagy nemzeti eposzok pátoszára emlékeztető felsóhajtás vezeti be a mű előadását: „Ha valaha bántam — írja Bedőházi —, hogy nem bírom az ékes beszéd hatalmát, úgy ez alkalom az, amidőn nekem szellemben és nagyságban méltatlan, de szegény sorsban és érzésben egyező utódnak, a kegyelet adójával kell áldoznom. Mert ... olyan emberek emlékeztetőnek felelevenítése, akik igaz tüzzel, igaz lángolással szentelték magokat az igazság megismerésére, elfelejtve sokszor, hogy vannak e világon vagy legfőlebb a szenvedésekből véve észre, hogy ők is léteznek, ezek emlékeztetőnek felelevenítése ünnepi nyelvet, meseteri tollat kíván.” És mit olvashatunk Bolyai Jánosról, aki „igaz tüzzel, igaz lángolással szentelte magát az igazság megismerésére”, aki már-már „elfelejté, hogy e világon van”, aki a „szenvedésekből vevé észre, hogy ő is létezik”? ... Hát ezt:

„Házát eladta, egy másikat vett a Kálvária utcában. Ott még félre vonultabban élt. Volt családja is. Nejével hol, mikor esküdött meg, nem tudható; az sem, hogy megesküdött-e? Nem volt mivel nő, gazdaasszonya volt; de ha valakinek volt valami hatalma e féktelen, szenvedélyes emberen, úgy e nő volt az. Szembe mert állani azzal az emberrel, akitől mindenki félt, pedig nem is volt szép, gyöngéd se volt, állandó szeretetet se tanúsított Bolyai János iránt. Folyton civakodtak. Néha ura, mintha valami dührohama fogta volna el, bottal verte: eltúrte, de azután ő kerekedett felül. Amikor amaz vad kitörései után kimerülve, elalélva feküdt ágyán, az asszony lett úr a háznál, a másik pedig engedett neki, amit nem tett meg katonakorában fellebbvalóival, nem atyjával, nem a világi törvényekkel szemben sem. Csodálatos, megfoghatatlan rejtély az efféle viszony, az a hatalom, mely az ilyen nőknek adva van, sokszor a legmíveltebb, legkiválóbb elméjű, leghatározottabb akaratú, s akaratukat föltétlenül érvényesíteni szerető férfiak felett is. Hiába! az asszony minden körülmény között, jóban, rosszban, mindig csak asszony; megtartja, ha halványabban is a nőiség vonásait, s ez állandóságával végre is győz: míg a férfi gyakran megszűnik férfi lenni s elveszti egyensúlyát. Erkölcseleg az asszony asszonynak többet ért, mint Bolyai János senki előtt meg nem hajló természete dacára is férfinak.”...¹

¹ BEDŐHÁZI JÁNOS: A két Bolyai. Marosvásárhely, 1897. 374. l.

1 8 4 9

18 Maj Nyugalmazott Ingenieur Kapitány Bolyai János Ur. Orbán Rozália
 leánya között / Ki 2 Kérdő Orvos tudor Engel Josef és Orgona Csinaló
 Szabo János Urak előtt elöltetés nem volt. 0 1 1 n . 21 . 0 1 1

1. ábra. A marosvásárhelyi egyházi anyakönyvi bejegyzés fotomásolata Bolyai János és Orbán Rozális házasságkötéséről. Eredetije a marosvásárhelyi állami levéltár birtokában van. Szövege: „1849 18 May — Nyugalmazott Ingenieur Kapitány Bolyai János Ur. Orbán Rosália aszonnyal Ki kérdezve. Orvos tudor Engel Josef és Orgona Csinaló Szabo János Urak előtt erőltetés nem volt.” Jobbról fent a lapszám: 49

Nem lehet állítani, hogy bárki is sietett volna az „ujjmutatás” irányában közelebbit kipuhatolni. Stäckel esztendőök múltán is tapintatosan kerül minden véleménynyilvánítást, és csak teljességgel külsőséges adatokat érint minden nyomutak nélkül. Dávid Lajos is távol tartja magát, hogy találgatásokba bocsátkozzék. „A János életéről, fájdalom, keveset tudunk”, írja „A két Bolyai élete és munkássága” című munkájában. „Egy Kibédi Orbán Rozália nevű, jó családból való, tanult leányt megszöktetve, 1834. augusztus óta azzal élt. Törvényes házasságra nem tudott vele lépni — bármennyire is akarta — mivel nem tudták előteremteni a János katonatiszt volta miatt szükséges kauciót. Ez a kaució-kérdés Farkas és János között újabb meg újabb egyenlenséget okozott. A későbbi viszálykodások innen erednek.”²

Csak nagysokára, 1940-ben jelenik meg egy könyv kifejezetten abból a célból, hogy lefejtse Orbán Rozáliáról a rátapadt mendemondákat. Barabás Gyula írja az életrajzi regényt, „Köd a Maroson” címmel; ennek előszavában olvasható:

„A város gyűlölte őt, a meg nem értett lángészt, s ez az érzés még halála után évtizedekkel is ott lebegett kaján és tragikus árnyékként besüppedt sírja fölött. Tudományos munkásságának kutatói igyekeztek oszlatni ezt a pletykákból, kiesínységéből és főként még nem értesből összesűrűsödött ködöt. Alakjáról, az ő feladatuk azonban főként tudományos munkásságának méltatására szorítkozott, és így sem idejük, sem alkalmuk nem volt arra, hogy Bolyai Jánossal mint emberrel különösképen foglalkozzanak.

Titokzatosságha, zord magányba és gyűlöletbe burkolta önmagát ez a legfájdalmasabb sorsú zseni attól kezdve, hogy családóttan otthagya a katonatiszti pályát, és önkéntes száműzetésbe vonult Domáldra, ebbe az istenhátamögötti erdélyi faluba. Egy leány kísértte el ide, akit megszöktetett, és asszonyának talán még több jutott a rosszindulatból és szenvedésből, mint öneki. Őt elintézték, hogy gazdasszonya Bolyainak, műveletlen nő, holott kibédi Orbán Rozália jó családból való, művelt asszony volt, Bolyai János gyermekeinek anyja és hűségesen kitarító, mellette két évtizeden át vállalva a nemtörvényes feleség abban az időben még megalázóbb sorsát.

Bolyai János alakja a jeltelen marosvásárhelyi sírból a világhír magasságáig emelkedett... Kétségtelen ma már, hogy világviszonylatban ő volt a legnagyobb magyar génusz. Orbán Róza alakja azonban beleveszett a semmibe.”³

Barabás Gyula Marosvásárhelyen élte le gyerekkorát. A Bolyaiak házáat még látta. „Ma is emlékszem a borúlatos, birkaszagú, keskeny szobára, amelyben Bolyai Farkas élt és meghalt”, írja a „Domáldi jegenyék” című műve első lapján. Csintalan-ságáért a Bolyai-kísértetekkel ijesztgették. De azért Barabás Gyula sem tudott Bolyai János és Orbán Rozália házasságkötéséről, mint mások sem, akik a Bolyai-problémához nyúltak.

Bolyai Jánossal foglalkoztak „gondolkodáslélektani” szempontból is. Hermann Imre Bolyai Jánosra vonatkozó kutatásait összefoglalva 1945-ben adta közre „Bolyai János. Egy gondolat születésének lélektana” címmel (Budapest, Anonymus Irod. és Műv. Kiadó. Anonymus Könyvtár. 4. köt.). Hermann Imre művének 41. oldalán azt írja: „Aminthogy nem fért meg apjával, épügy békétlenül élt későbbi törvényes feleségével, ..., kitől el is vált.” Forrásul állításához Szirmayné Pulszky Henriette „utalását” jelöli meg.

Hermann irodalmi forrásai között azonban csak két tanulmányt nevez meg Szirmaynétól Bolyai Jánosra vonatkozólag, és ezek egyike sem enged meg olyan következtetést, mely Hermann kijelentését indokolná, magyarázná, dokumentálná, felkutatathatóvá tenné vagy akáresak sejtetni engedné. Szirmayné Pulszky Henriette egyik Hermann által megnevezett értekezése a Magyar Pszichológiai Szemle 1932-ben kiadott 5. évfolyamában jelent meg „Bolyai János életének és munkásságának lélektani értelmezése” címmel. A Szemle 96. oldalán Szirmayné Pulszky Henriette így nyilatkozik: „János... falura költözött anyai kis birtokára, Domáldra, 1834-ben. Ekkor megszöktetett egy urilányt, Kibédi Orbán Rozáliát, és vele élt aztán vadházasságban 1852-ig, tehát 18 évig. Két gyermekük született, egy fiú és egy leány; B. János élete társát el is akarta venni feleségül, törvényesíteni akarta ezt a viszonyt és a gyermekeket is, és igazán nem rajta múltott, hogy ezt nem tudta keresztül vinni, de sajnos, a kaució körüli nehézségeket sohasem tudta leküzdeni.”

Szirmayné Pulszky Henriette másik forrásként felhasznált dolgozata Bolyai Jánosról német nyelven jelent meg egy terjedelmesebb mű egyik fejezeteként. „Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben” a könyv címe és Münchenben Reinhardt adta ki 1935-ben. Szirmayné Pulszky Henriette ez alkalommal is félreérthetetlenül jelenti ki, hogy Bolyai

² DÁVID LAJOS: A két Bolyai. Budapest, 1923. 127. l.

³ BARABÁS GYULA: Köd a Maroson. Budapest, 1940. Előszó. 3. l.

Az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház

1899

KIVONAT

Marosvásárhely ev. ref. nemes és szent ekklesia házassági anyakönyvéből.

II. R. 19. lap

Vőlegény és menyasszony							
Év és hó	Név, vallás és állás	Születés, lakhely és házszám	Atyja, anyja	Születés, neve és polgári állása	Tanúk neve és polgári állása	Összehelyesítő	Működő okmányok
1899 Május 18	Bolyai János is nyug. urasági Ráji	Orbán Rozália			Orvoslehel Engel József és özvegy nőcsináló Stáb János urak		

Marosvásárhely 1899. Május 18.

Vass János
ev. ref. elöljáró

Engel József és özvegy
nőcsináló Stáb
János urak

2. ábra. Bolyai János és Orbán Rozália házasságkötéséről 1899-ben kiállított anyakönyvi kivonat

János házassága „Gewissensehe” volt, és Rózát nem tudta az „oltár elé vezetni”. Szó szerint „Seit August 1834 lebte er mit Rosalie in Domáld; diese „Gewissensehe” dauerte bis 1852 und sie schenkte ihm zwei normale Kinder. Johann wollte Rosa auch zum Altare führen, jedoch konnte er die finanziellen Schwierigkeiten wegen der Kautions, die von Offizieren bei der Eheschliessung gefordert wurde, niemals überwinden.”

Hasonlóképpen írt Bolyai János és Orbán Rozália kapcsolatáról Schaffer Károly ideggyógyász is (Orvosi Hetilap, 1936. 913. l.) és Alexits György a Bolyai-monográfiájában (1955. 98. l.).

Amit legelőbb lehet kérdezni a házasságról kiállított dokumentum láttára: ismerte-e Vass Tamás „evang. ref. első pap” Bedőházi Jánost? Tudott-e az „evang. ref. első pap” az „Ev. Ref. Kollégium Elöljáróságának” arról a buzgalmáról, hogy az „Ev. Ref. Kollégium halhatatlan emlékü nagy professzora Bolyai Farkas, s egykori lángeszű tanulója Bolyai János, a magyar tudományosság e két büszkesége kegyeletes emlékeztető” ápoltságát? Tudta-e, amikor oly sokat sejtető pompázatos szónokiassággal alakanyarította a nevét a házassági anyakönyvi kivonatba, hogy e hivatali ténykedésével a Bolyai-kutatás micsoda bizonylathoz jut, hogy pontosan azok számára mit jelent Bolyai János és Orbán Rozália házasságkötésének a ténye, akik érdekelték az „Ev. Ref. Kollégium egykori lángeszű tanulója Bolyai János, a magyar tudományosság büszkesége kegyeletes emlékeztetőnek” ébrentartásában? Másfelől Bedőházi János könyvét hányan vették kézbe és forgatták annak idején a városban?

„Mi, marosvásárhelyiek büszkeséggel szoktuk emlegetni, hogy városunknak két világhíressége van: a Teleki-téka s a Bolyaiak síremléke”, írja Antalfy Endre a Bolyai Farkas halálának 100. évfordulója alkalmából kiadott Emlékkönyv előszavában. „Van alapja ennek a szelíd kérdésnek. A Teleki-téka, mint ritka könyvek gyűjteményét, legtávolabbi országok tudósai látogatták és látogatják. Nem tudom, hogy ugyanilyen zárándokvágy elvezérelt matematikus tudóst is a Bolyai sírhelyéig? De Bolyai Farkas halálának századik évfordulója végre alkalmat ad megkérdeznünk, hogy a magyarság ilyen hosszú idő folyamán hogy őrizte, hogy becsülte két nagy fiának emlékét? Személyiségük és alkotásuk emléke hogy élt egy század folyamán az egymást felváltó nemzedékek tudatában? Súlyt helyeztek arra, hogy tudatosítsák a tanulóifjúság széles rétegeiben is, hogy mit köszön a világ tudományossága a Bolyai János géniuszának, s hogy vívódott s lobogott a világ elől elrejtve az apa lángszelleme? ... Én például Marosvásárhelyt diákoskodtam, de tanáraimnak eszükbe sem jutott, hogy valaha is elvezessék tanítványaikat a városi református temetőbe a Bolyaiek sírjához s megmagyarázzák nekik, hogy ez a sírhant két olyan nagy ember porait takarja, akiket világszerte minden művelt ember számontart.”⁴

Nemcsak Marosvásárhelyt volt ez így. Ha a Bolyaiak nevét ilyen vagy olyan alkalommal emlegették is, életükről, sorsukról csak kevesen hallottak. Sőt költői kísérletek születhettek meg, íráshoz szokott szerzőktől, reménykedéssel, hogy az Akadémia jutalomba részesíti, igénnyel, hogy a színpad bemutatja, — vaskos életrajzi tájékoztatlansággal, a valóságtól messze elkalandozó képzelődésekkel. Reprezentatív ünnepi megnyilatkozások is nemegyszer anekdoták mögé rejtették, hogy valójában nincs „képük” a személyekről, akikről „keresett” szavakban emlékeznek meg. De a világos ténylátást nem pótolhatják a fennkölt érzések patetikus szószárnyulásai sem.

Annyi, de annyi év alatt senkinek sem akadt meg a szeme az anyakönyvi bejegyzésen. Mit tagadni, társadalmi ügy is, hogy csak most lett ismeretessé Bolyai János és Orbán Rozália házasságkötése.

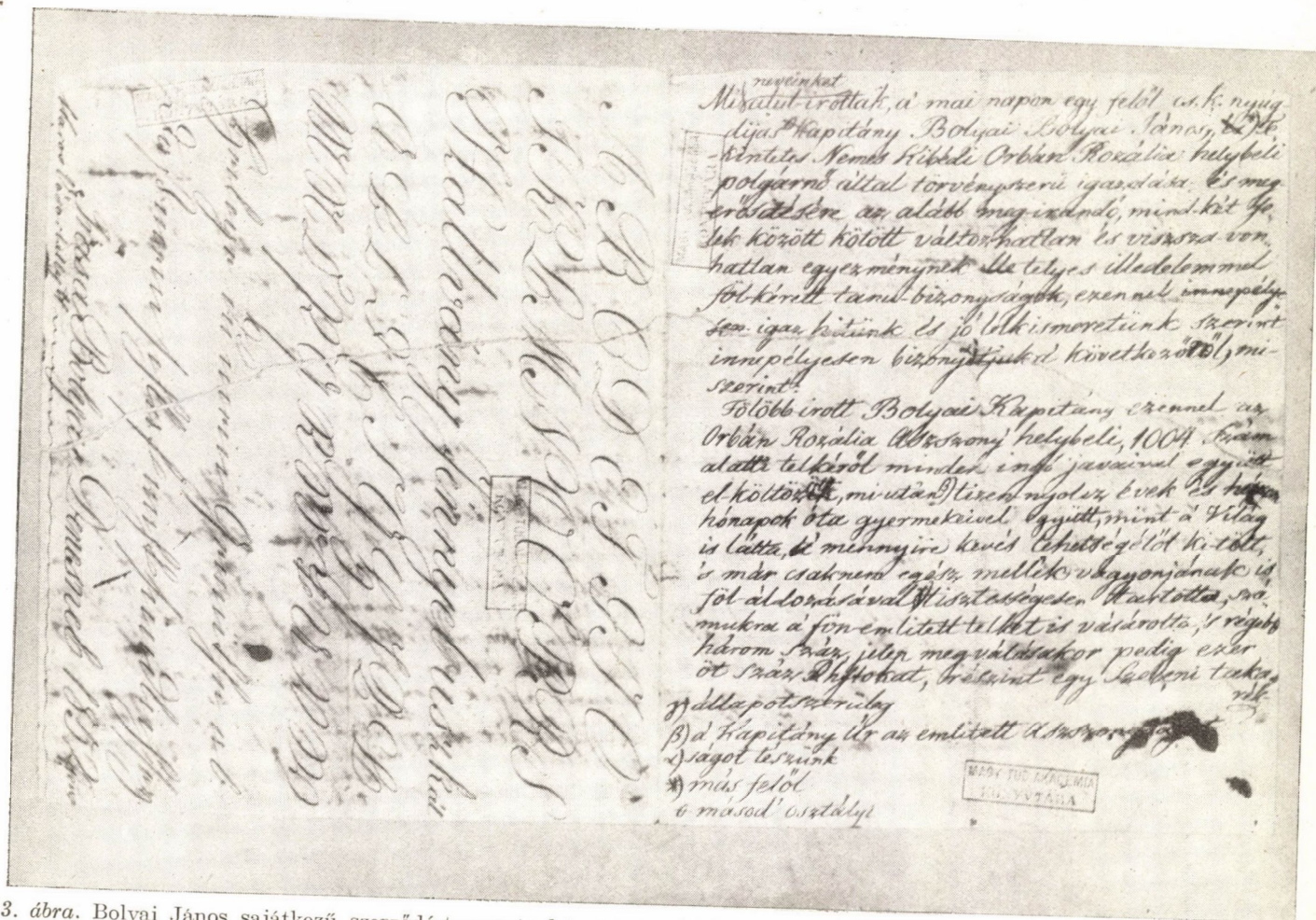
Az egyik tanú

Megkötöttségek lazultak meg, korlátozások váltak semmissé!

És a „Cs. Kir. Nyugdíjas Másod' Osztályi Kapitány” Bolyai Bolyai János, mint Bolyai János „nyug. ingénieur kapitány” túlteszi magát a császári hadsereg szolgálati kikötésein, házasságot köt Orbán Rozáliával. Másfél évtizeden át állhatatosan erőltetett szándékából. Lehetetlen el nem ismerni a morális komolyságot, mellyel élettársához megintgyűlöletlenül ragaszkodott.

Látványosság azért a házasságkötés nem nagyon lehetett. Sőt, talán kissé titkolt lépés is volt, csak nagyon meghitt barátok jelenlétében, akik tudnak hallgatni is, ha a helyzet egyszer úgy kívánja. Bolyai Jánosnak becsülnie kellett azokat, akiket tanúnak hívott családi eseményéhez. Azonkívül ismerniök kellett a sajátóságos körülményeket is. Az „orgonacsinaló” Szabó János talán a hegedűművész passziójából volt ismert és számontartott; de az „orvostudor” Engel József fölöttébb érdekes kapcsolatokat sejtett.

⁴ Emlékkönyv Bolyai Farkas halálának 100. évfordulója alkalmából. Marosvásárhely, 1957. 4. l.

3. ábra. Bolyai János sajátkezü szerződéstervezete házasságának felbontására Dénes fiának írásgyakorlatán. Eredetije az MTA Könyvtárának Kézirattárában

Engel József esztendőkkel később a M. Tud. Akadémia levelező tagja lett. De nem mint orvost választották a tagok közé, hanem a nyelvészeti törekvéseiért. Páratlan körülményből, páratlan következménnyel.

Engel József Bécsben született 1807-ben, és Kolozsváron halt meg 1870-ben. Közben, mintegy húsz esztendőn át Marosvásárhelyen orvos, 1857-ben költözik el Kolozsvárra. A szokásos emlékbeszédet Finály Henrik mondja el „Engel József levelező tag” fölélt a M. Tud. Akadémia 1872. október 27-én tartott ülésén.⁵

Engel pályája kezdetén gyógyszerésznek indult. A gyakornokoskodást Marosvásárhelyen kezdi egyik rokona gyógyszer-tárában. Három évi szakmai gyakorlat után 1828-ban megy Pestre, ahol megszerzi a „mesteri oklevelet”. De Engel „magasabbra törekvő ifjú”, „lelkét a választott pálya nem tudta kielégíteni”, „nagyobb és tehetségéhez méltóbb hatáskörre vágyott”. „Engel tehát az orvosi pályát választá, és 1830-tól 1836-ig folytonosan anyagi küzdelmek között végezvén a pesti egyetemen az orvosi tanfolyamot, és orvostudori és szülésmesteri oklevelet nyervén visszament Marosvásárhelyre.”

Elmondja még Finály: „Engel József ritka lelkességgel és buzgósággal szentelte magát magasatos hivatásának.” Az emberekkel való bánásmódja is „hatalmasan ajánlotta”; „menten minden önzéstől és haszonleséstől nyújtotta segítségét és tanácsát”. Szegény betegeit még gyógyszerrel is ellátja, és ha szükség mutatkozik rá, még másként is támogatja.

Engel hajlandósága, észjárása szerint a természet kutatói közé tartozott. Nyelvészkedése annak rendje-módja szerint „kaland” lett. Finály ezt így adja elő: „A gyógyszerész Engel az orvosi tanfolyamot hallgatja, kiváló szeretettel foglalkozik ásvány- és vegytannal, mint kedvene tudományokkal, a mellett anyagi helyzete kétségkívül kegyérkeresetre is utalja. 1836-ban tanulmányait végezvén, a szigorlatokra készül, ami köztudomás szerint meglehetősen igénybe veszi a tudorjelöltek csaknem egész szellemi tehetségét, és e sokféle irányult szellemi munkássága közben egyszerre és véletlenül egy nyelvészeti pályamunkával lép a világ elébe, amely akkor mindjárt elsőrangú pályadíjt nyert, s egyszersmind oly nyelvésznek tüntette fel szerzőjét, akit, dacára annak, hogy amaz időtől fogva soha semmi látható jelet se adta többé annak, hogy folytatja nyelvészeti kutatásait, csupán e pályamunkája érdemeért 1859-ben, tehát huszonhárom év múlva tagjává választott a Magyar Tudományos Akadémia. És ime mi történik! Az újonnan választott tag az akadémiai alapszabályok értelmében beküldi székfoglaló értekezését, amely semmi sem egvő, mint folytatása, tökélyesítése, bővítése az ő jutalmazott pályamunkájának; tovább építés ugyanazon az alapokon, tovább fejítése azoknak az elveknek, amelyek abban voltak letéve, felmutatása azoknak az eredményeknek, amelyekre az elvek következetes alkalmazása vezet. Az értekezést felolvassák az Akadémia ülésén, és — az egybegyűlt nyelvészek nem csak nem bámulják, hanem csaknem lenevetik, még arra se tartják érdemesnek, hogy, bár kivonatilag, közlé tegyék az Akadémia kiadványaiban.”

Engel német anyanyelvű volt, magyarul hibásan beszélt. Mindazonáltal vonzalma, érdeklődése a magyar nyelv iránt annyira ragadta következtetéseiben, hogy „ha nem is jutott el addig, hogy Ádámot magyarul beszéltesse, de komolyan állította, hogy a magyar nyelv a világban a legtökélyesebb nyelv, és minden más nyelv tanulhat tőle”, közli tovább róla Finály.

Bolyai Jánost is foglalkoztatták nyelvészeti kérdések. Maga mondja: „Midőn a következtelenség és tökéletlenség érzete miatt lépten-nyomon felháborodva, a német nyelven is megbotránkoztam, végre megtaláltam atyám 1830-ban megjelent Az arithmetica elejét és benne javított betűinket és mesterszóinkat, valamint azt a kísérletét, hogy összhangban nyelvünk természetével újat és megújítot teremtsen; ez elragad és fel-tüzel. De csak az 1842. év nyara óta...” Bolyai János megismerkedése Engel Józseffel két nyelvészeti problémákon rágódó ember egymásra találása is lehetett. Engel József, a „szónyomozó, szóboncoló, betűkkel, hangokkal bíbelődő, és végre mint olyan, hajsza-l-hasogató kutató” és Bolyai János, aki a „tökélyes tanhoz” a „tökélyes nyelvet”, a „tökélyes m a g y a r nyelvet” keresi, ez a fejezet még nincs megírva a Bolyaiak „élet és jellem rajzában”.

Engel Józsefet egyetlen életrajzíró sem említi.⁶

⁵ Engel József akadémiai tagságára Gergely Pál kartársam figyelmeztetett. Ugyancsak ő kereste elő Finály emlékbeszédét is, mely megjelent: Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. III. köt. 1872—1873. Pest, 1873. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia.

⁶ Engel József Bolyai Jánost betegként is többször kezelte. Az Akad. Könyvtárának kézirattárában mintegy 15 gyógyszerrendelés található, melyet Engel József írt fel „Kapitány Mígs Bolyai János” számára. A legkorábbi gyógyszerrendelés ezek között 1837. február 25-ről van keltezve, a többi 1840, 1849, 1850, 1851 folyamán lett felírva. A legkésőbbi gyógyszerrendelés keltezése: 1851. június 25.

[illegible]

A császár beleszól

Bolyai János a katonai hatóságoknál nem tudta elérni a szükséges engedélyt családii kapcsolatainak rendezéséhez. „Jánosnak a Császár nem hagyta helybe a házasságát”, írja egyik 1852-ben kelt levelében Bolyai Farkas.⁷ Most már értjük, a „házasság” szó nem valami illedelmes kifejezés olyasmire, amiről csak illetlenül lehet beszélni, hanem egy létező kapcsolat pontosan a maga nevében, melyről a jelek szerint a családon kívül állók is eleget tudhattak. A katonai hatóságok merev magatartása véget vetett minden további tervezgetésnek, válaszütra állította az élettársakat. Tudjuk, házasságuk felbontását választották. De nem kapcsolatuk belső ütközéseiből, hanem a külső hatalom parancsoló akaratából!

„Mi neveinket alul-írottak”, írja Bolyai János a fogalmazványában, „a’ mai napon egy felől es. k. nyugdíjas másod’ osztályi kapitány Bolyai Bolyai János, más felől Tekintetes Nemes Kibédi Orbán Rozália helybeli polgárnő által törvényszerű igazolása- és megerősítésére az alább meg-írandó, mind-két felek között kötött változhatatlan és vissza-vonhatóan egyezménynek teljes illedelemmel föl-kérett tunu-bizonyosságok, ezennel innepélyesen igaz hitünk és jó lelkiismeretünk szerint innepélyesen bizonytságot teszünk a’ következőről, miszerint:

Fölöb-írott Bolyai Kapitány ezennel az Orbán Rozália Aszszony’ helybeli, 1004. szám alatti telkéről minden ingó javaival együtt el-költözött, mi-után a’ Kapitány Ur az említett Aszszonyságot tizen-nyolcz évek és három hónapok óta gyermekeivel együtt, mint a’ Világ is látta, a’ mennyire kevés tehetségétől ki-tölt, ’s már csaknem egész mellék vagyonjának is föl-áldozásával állapotszerűleg tisztességesen tartotta, számukra a’ fön-említett telket is vásárolta, ’s régebb három száz, jelen meg-válásukor pedig öt száz Rhftokat, részint egy Szebeni takaréktári könyvnek át-ruházása által, részint kész-pénzül, további meg-élhetésének alapithatására és gyermekeik javára, növel-tetésére, taníttatására, általában műveltetésére adott —; és hogy ezen meg válás köz-egyezményök szerint oly móddal esik, hogy sem a’ Kapitány Urnak Orbán Rozália Aszszonynon és gyermekein, sem Orbán Rozália Aszszonynak és gyermekeinek a’ Kapitány Urnak semmi nemü és nevü követelése az eddig el-multakra nézve ez után többé soha se legyen, ugy hogy Orbán Rozália Aszszony a gyermekei iránti további gondoskodást minden részben merőben magára vállalja vagy át-veszi, a’ Kapitány Urnak soha többé semmiképpen és semmi ürtügy alatt sem maga sem gyermekei nem alkalmatlankodnak, azt nem terhelik, nem háborgatják, nem nyugtalanítják, egy szóval egyik fél is a’ másik-tól semmit sem követelend, és így mind-két fél egymás iránt oly idegen leend, mintha egy mással soha semmi viszonyban nem lettek és egy mást soha sem ismerték volna.

.....”
A papír, amelyen a fogalmazvány készült, már volt egyszer használva. A kis Dénes végzett rajta szépirási gyakorlatokat. „Írása Bolyai Dénesnek 1852 ben Máros Vásár-hellytől” olvasható a lap-sarkában. „A B C D E F G I . . .” sorakoznak fel a nagybetűk valóban elismerésre való kivitelben. „Hallvány fénnel úszkál” következik egy mondat-törödék. „Heilige du . . .” német betűkkel szépen írva. És a gyerek írásgyakorlatán átút a „szigorú elme” zord szavainak tintája:

„. . . mindenik fél ezennel szigoron kötelezi magát, a’ fölöb-írt kötvény vagy kötelezvény meg-sértése’ vagyis pontos meg-nem-tartása’ esetében, ha tudni illik vala-melyik fél a’ másik ellen valamely törvény-hatóság előtt az eddigel el-multakra nézve mint panaszló föl-lépni még is vagy mindezek mellett is merészelne, a’ másik félnek rögtön minden további vizsgálat nélkül előre mindannyiszor száz darab teljes súlyu császári királyi vett aranyoknak le-tétele vagy fizetésére, jelen egyezmény mind a’ mellett örök időkre meg-változtathatatlanul teljes erejében maradván.”⁸

„Tömerdek mondani valóm volna”

Valami lezárult.

De mi kezdődött?

További csonkulás. Növekedő elkülönültség. Sűrűsödő magány. Elhagyatottság. Egyre kevesebben vannak, akik elé magát képzelheti, akikkel, ha mindjárt csak gondolatban is, vitatkozhat, eszmélkedhet, magára találhat. Az „öreg” halála, Bolyai

⁷ Bolyai Farkas 1852 szeptemberében ezt írja Vajda Dánielnek: „Jánosnak a’ Császár nem hagyta helybe a’ házasságát; a’ háripia elakarja üzni a’ házból, melyet János neki vett, hogy menjen férjhez; itt nincs hely — János nem kap szállást — hallom, hogy békélnek — Apai örömek! —” Eredetije a M. T. Akadémia Könyvtárának kézirat-tárában.

⁸ Eredetije a M. T. Akadémia Könyvtárának kézirat-tárában. A fogalmazvány nincs keltezve. A német nyelvű fogalmazvány kelte: 1852. november 26.

Farkas távozása az életből, sem volt az, ami a teremő megnyugvást hozhatta volna számára. Ellenkezőleg, csak serkentő indulatainak sorvadását eredményezte. Mert a szenvedélyességnek is megvan a maga éltető ereje! Az ellenkezés gondolatokat ad, tettelekre sarkal! Az „öreg” elmúlt, és János napi feladatát veszítette. Ahogy Schopenhauer dologához nem nélkülözhetette Hegelt, azonképp Bolyai János is eszmélkedő létéhez apjára volt utalva. Avagy talán léphetett az „öreg” helyére gondolatvilágában az öccse, Gergely? Csak a távolság illúziójában írhatott így:

„Kedves Öcsém Gergely!” — kezdi János a levelét.

„Meg-bocsáss, hogy így későn írok 's iránylak válaszolok: késedelmem' oka erre nézve nem hanyagság, 's meg sokkal kevésbbé hidegség volt; mert nincs az a' nap, sőt tán oly óra, melyben Rolad ne gondolkoznám; 's bizonyossá teszek arról, hogy senki Irántad, ki félreismerhetetlenül szellemileg is testvérem vagy, nálamnál több rokon szenvvel nem viseltetik, és hogy mint egyebbel nem, úgy jóindulattal is soha senkinek adós nem szoktam maradni. Hogy a' levél-írási hanyagság, a' mikor a' kecskét is vásárba hajító bot nem lépik nemes indokul vagy élesztőleg föl, nekem is — e'rérsben, mint némi egyébben is, h á l a I s t e n n e k, el-ütven az öregtől — csaknem a' határtalanságig tulajdonom, azt ugyan el-ismerem: de egy fő-oka ennek is éppen az, hogy a' kívül közlekedni vonzalmat érzek magamban, annak aztán annyi tömérdek mondani valóm volna, hogy bár-mely levél is mind csak felszög vagy hiányos lehetvén, még a' hozzá-fogástól is a z o n o k b ó l tartózkodom. . . .”⁹

Kifelé persze Bolyai János élete a „Csász. Kir. Kapitány” rangossága. „Édes Mészáros Ur!” — olvashatjuk az egyik megmaradt üzenetén szinte szépirási gyakorlatként írt betűkkel. „Kérem szívösködjék az ezen czédulát meg-vívő Cselédemnek a' mennyi és a' milyen hust kívánand és lesz, számomra mindenkor adni, és nem tartoztatni sokáig a' mészárszékekben. Bolyai János Csász. Kir. Kapitány.”¹⁰

De elszegényedése, környezete rozogasága elgondolkoztató.

„T. Cz. Tekintetes Ur!” — írja Bolyai az utolsó hajlékából, ahol szállást vett ki magának. „Már második éve — a' mult évi Sz. György’ napja óta — lakom bérben a' Tekintetes Urék’ helybeli házában, és már darab időtől fogva készülök 's föl-híva érzem magamat, részint ön-javukra nézve is, bár-is ismeretlenül, Önöket ezen jószáguk’ állapotjáról némileg értesíteni: miben azonban eddigelé részint más foglalatosságaim, részint betegség akadályoztak. Ugyan-is ezen házat helybeli gazda 's föl-ügyelő 's reparatura’ hiánya miatt már ide jőtömkor annyira el-pusztulva, (g)ebbedve találtam, hogy az eső sokhelytt nem csak be-cseppog, hanem be-csorog, különösen a' pitvarba, úgy hogy esőzés alkalmával alig képes csak a' nagyját is hújába tett teknők, csebrek, fazakak által föl-fogni: minek következtében a' pitvar . . . padlásáni gerenda már is rothadni kezdett, máholnap ketté-törődéssel, és az egész pitvar, 's avval együtt, részint leg-alább, a' többi épület is öszveomlással fenyeget.”¹¹

Bolyai Gergely, a „félre-ismerhetetlenül szellemileg is testvér”, és az „öszveomlással fenyegető” ház egy és ugyanazon szűkölködés, nincstelenség jele, egy és ugyanazon bele-törődő igénytelenség tünete.

Ha Rozália naplót írt volna

De Orbán Rozália nem írt naplót.

Csak egy levélfogalmazvány ismeretes tőle.¹²

Házasságán tündök el, és azon, amit az élet még nyújthatna számára.

„... Sie wurden mit mein Verhältnissen . . . so ziemlich bekannt, —” — írja fogalmazványában Rozália, „dass nämlich das Schicksal mich in der ersten Blüthe meiner Jug[end] mit dem . . . zusammenführte, ein übrigens grundguten und allg sehr hochgeacht Manne, mit dem ich aber leider nicht habe harmonie kön, dem zu Folge unser Leben ein beinahe fortwährendes Zwist war; . . . demzu folge derselbe . . . nunmehr bald 2 Jahr auch wirklich ein ander Quartir mietete, und mir noch zu guter Letzt eine nahmhafte Summe übergab, ja auch ausserdem noch die Güte hat monatlich von sein Pension Zehn Guld abbricht, . . .” Érdemes észrevenni, hogy a levél fogalmazványában „die Güte hat” betoldás a sor fölött, visszatérés, ki nem felejlhető kiegészítés a közléshez! Két év távlatából is az elköltözött férj „grundgut”, aki „die Güte hat”, és csekélyke, maradék

⁹ Eredetije a M. T. Akadémia Könyvtárának kéziratárában. Kelte: 1857. március 11.

¹⁰ Eredetije a M. T. Akadémia Könyvtárának kéziratárában. Keltezés nélkül.

¹¹ Eredetije a M. T. Akadémia Könyvtárának kéziratárában. Keltezés nélkül.

¹² Eredetije a M. T. Akadémia Könyvtárának kéziratárában. 1854 őszén közelebbi megjelölés nélkül.

jövedelméből is „Zehn Guld” minden hónapban az elhagyott családja részére „abbricht”, noha írásban fogadták meg, „mind-két fél egymás iránt oly idegen leendő, mintha egy mással soha semmiféle viszonyban nem lettek és egy mást soha sem ismerték volna”.

És a másik vallomás . . .

„... und so kam es, dass ich, ungeachtet ich 3 Kinder zur Welt brachte, beinahe an der Fingern an zählen könnte, was kaum glaublich, wie oft ich mit ein Mann zu thun hatte. . .”

Bolyai János a híre szerint valóságos vasgyűrű volt. Párba jhős. De olvashattuk valahol, hogy Bolyai János „társaslény” volt? Márpedig a szerelem társas vonatkozás! És Orbán Rozália beszél róla! Az asszonyok hajlamosak, hogy ne hallgassák el csalódásukat. Az asszonyok életében vannak pillanatok, amikor a záruk hirtelen felpattanak, és nyilvánvaló lesz, „was kaum glaublich”. . .

Ismerjük az anekdotát. A nagybeteg Bolyai Farkas mellett üldögél Réthy Lajos. Félre vonultat Arany költeményeit olvasgatja. Jön Bolyai János az apjához, látja a könyvet a kézben. Gúnyos hangon kérde: „Valami új poéta? . . . Írt-e ez valami olyat, ami már százszor meg ne lett volna írva? No lássunk egyet.” Zách Klárára nyit: „... fehér rózsá, piros rózsá, szőke leány...” Megáll az olvasásában János, és sebesen a kandallóhoz megy, tűzbe akarta dobni a verseket. „Lám ez sem tud egyebet, csak virág és leány. . .”, mondja ki a szentenciáját Bolyai János. „Valami sajátosság cinizmus lepte el az egész embert”, — olvashatjuk egy régi „jellemrajzban” Bolyai Jánosról.¹³

De mindig ilyen volt-e? „Sajátosság cinizmussal”? Versekkal sosem bibelődött!

Das Glück geb' Ihnen denn goldnen Kranz
Der Ruhm geb' Ihnen die Sternenkronen
Und dann beglücke die Liebe Sie
Mit Ihrem schönsten-edelste Lohne

Bolyai János őrizte az üdvözlést, amit az aradi várban kapott Fanni Hény von Schönbructól. Őrizte és később is elmerenghetett mellette, mert — alig-alig látható, óvatos ceruzairással az eredeti vers sorait variálta, formálgatta. Bolyai János verselt!

Az első két sor Bolyai változatában:

Fortun' geb' Ihn' den goldnen Kranz
Fama Uran'ens Sternenkron'

míg az utolsó kettő:

Dann umfang die Liebe Sie
Mit Ihrem schönst' Myrthenkranz'.

Ez lett az új, a hangulathoz találó változat!

Bolyai János a XIX. század gyermeke volt, zord kortársakkal, vídamság nélkül, eltökélten, hogy a világot megregulázza. De mi sorsa lehet egy asszonynak ilyen szándékok szomszédságában?

Mikor kezdődött és kinél a nagy meg hasonlóság az „élet” és a „szellem” között? Mert Bolyai Jánosnak az a lemondása, hogy nem hegedül többet, korántsem egy „elzülött zseni” eszelőssége. Ebben az eltökélésében is a „XIX. század uralkodó eszméi” nyiladoznak csodálatos egyidejűséggel. Bolyai János a nagy európai összefüggések mellőzésével nem érthető meg.

¹³ SZILY KÁLMÁN: Adatok Bolyai Farkas életrajzához. Budapest, 1884. 35. l.

¹⁴ Eredetileg a M. T. Akadémia Könyvtárának kéziratárában. Az emléksorok alatt: Festung Arad den 20-ten Juni 830. Fanni Hény von Schönbruck.

WHAT WAS KNOWN ABOUT THE MARRIAGE OF JÁNOS BOLYAI AND THE DOCUMENTS

János Bolyai has been believed by his biographers up till now to have gone home in June 1833 as a retired captain to his father in Marosvásárhely. Next year he moved to Domáld. Here he was living with Rozália Orbán for long years without officially marrying her. They could not obtain the necessary permission, failing to prove the attainment of the prescribed financial condition. Although several children had been born to them, their relations were once for all broken off by order of the military authorities in 1852.

Now the author is publishing unknown documents about the marriage of János Bolyai and Rozália Orbán, contracted on May 18th, 1849. Then he speaks of János Bolyai's connections, likewise not mentioned by his biographers up till now, with the physician József Engel and organ-builder János Szabó, who were witnesses at their wedding. Finally some fragmentary letters of Rozália Orbán are published, shedding new light on her relation with Bolyai.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

1. Haraszthy Gyula: *A 130 éves Akadémiai Könyvtár*. Bp. 1956.
2. Berlász Jenő—Szakmáryné Németh Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának múltja és jelene*. Bp. 1956.
3. Csapodi Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. Bp. 1957.
4. Berlász Jenő: *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása*. Bp. 1957.
5. Haraszthy Gyula: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései*. Bp. 1958.
6. Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia*. Bp. 1958.
7. Moravek Endre: *Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen*. Wien 1957.
8. Szakmáryné Németh Mária: *Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója*. Bp. 1958.
9. Gergely Pál: *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában*. Bp. 1958.
10. Csapodi Csaba: *Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1958.
11. Moravek Endre: *Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából*. Bp. 1958.
12. Szakmáryné Németh Mária: *A központi folyóiratcímjegyzék kérdései*. Bp. 1959.
13. Csapodi Csaba: *L'avenir des périodiques scientifiques*. La Haye 1958.
14. F. Csanak Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959.
15. Moravek Endre—Weger Imre: *Magyar könyvészeti kifejezések kis orosz szótára*. Bp. 1959.
16. Csapodi Csaba: *Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek*. Wien 1959.
17. Csapodi Csaba: *A proveniencia elve a könyvtárban*. Bp. 1959.
18. Rásonyi László: *Stein Aurél és hagyatéka*. Bp. 1960.
19. Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.
20. Rózsa György: *A magyar társadalomtudományok at UNESCO kiadványai-ban*. — Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'Unesco. Bp. 1960.
21. Gergely Pál: *Pápa Párizs-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*.
22. Gergely Pál: *Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Bp. 1961.
23. Sarlócska Vince Ernő: *Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok*. Bp. 1961.

